

1. 02.1941, Warszawa. Szef okręgu warszawskiego, gubernator, dr Fischer, Obwieszczenie z 27.02.1941 r.

Szef Okręgu Warszawskiego

OBWIESZCZENIE

o zaciągu do straży obozowej¹

Celem strzeżenia żydowskich baraków, które zostaną niebawem utworzone w powiatach Okręgu Warszawskiego, tworzy się straż obozową² (L.S.).

Osoby, przynależne do którejkolwiek z nieniemieckich grup narodowych (Polacy, Ukraińcy, Białorusini itd.), wyszkolone wojskowo, mogą ubiegać się o przyjęcie w skład tej straży obozowej. Kandydaci ze znajomością języka niemieckiego mają pierwszeństwo.

Podania o przyjęcie należy składać na ręce starostów powiatowych³ (żandarmeria)⁴ w czasie od 1 do 10 marca 1941 r. Do podania winny być dołączone dowody aryjskości pochodzenia (dokumenty chrztu i urodzenia wnioskodawcy i jego rodziców) i dawniejsze dokumenty wojskowe.

Członkowie straży obozowej otrzymają wolne umundurowanie i 150 zł miesięcznie, z czego będzie się potrącało kwotę 30 zł tytułem utrzymania i umieszczenia. Za tymczasowe dostarczenie własnego ubrania (części dawniejszych mundurów i odpowiedniego obuwia) będzie aż do wprowadzenia jednolitego umundurowania wypłacana dodatkowo kwota 25 zł miesięcznie.

Członkowie straży obozowej, którzy w służbie obozowej wykazą swe szczególne uzdolnienie, mają widoki przejścia [s] ich do policji polskiej⁵.

Bliższych szczegółów można uzyskać [s] u starostów powiatowych (żandarmeria).

(-) Dr Fischer⁶
Gubernator

Warszawa, dnia 27 lutego 1941 r.

¹ Obwieszczenie zostało rozplakatowane 1 marca 1941 r. w wielu miastach dystryktu. W czasie naboru, który trwał do 10 marca 1941 r., stawilo się ponad 200 ochotników, głównie Polaków i Ukraińców. Rekruci zostali wysłani na dwutygodniowy kurs, który obejmował także szkolenie ideologiczne. Ostatecznie do końca maja 1941 r. wyszkolono 230 strażników do obozów pracy dla Żydów. Strażnicy z zaciągu podlegali formalnie SS, a ich zwierzchnikiem był kapitan Schupo – Meissner. Zob. AMW, sygn. 108, s. 23.

² W oryg. Lagerschutz (L.S.).

³ Starosta powiatowy (niem. *Kreishauptmann*) stał na czele cywilnych władz w powiecie (*Kreis*). Powiaty były podstawowymi jednostkami administracyjnymi, na jakie dzielił się dystrykt.

⁴ Żandarmeria (niem. *Gendarmerie*) – niemieckie siły policyjne w mniejszych miastach i wsiach, w przeciwieństwie do Policji Ochronnej – *Schutzpolizei*, która stacjonowała w dużych miastach.

⁵ Polska prasa konspiracyjna potępiała wstępowanie Polaków do tego typu służby, interpretując ją jako zdradę narodową. Zob. „Biuletyn Informacyjny” 6 marca 1941, s. 1.

⁶ Ludvig Fischer (1905–1947) – szef dystryktu warszawskiego, po wojnie sądzony w Polsce przez Najwyższy Trybunał Narodowy i stracony.

ARG I 179 (Ring. I/781/7)

Opis: oryg., druk., j. niem., j. pol., 620×940 mm, k. 1, s. 1.

Dok. był przechowywany w segregatorze. Edycja na podst. tekstu pol.

Po 17.03.1941, Warszawa. [Generalne Gubernatorstwo. Urząd Szefa Dystryktu Warszawskiego. Wydział Przesiedleń.] Transferstelle, Zarządzenie z 17.03.1941 r. dotyczące 2.
pracy przymusowej dla ludności żydowskiej (fragment)

ZARZĄDZENIE⁷

1. Wszyscy mężczyźni – Żydzi, urodzeni w latach 1924–1881, winni stawić się w oznaczonych wyżej⁸ terminach w gmachu przy ul. Prostej Nr 12⁹ w celu odbioru imiennych kart pracy i poddania się badaniom kwalifikacyjnym Komisji Lekarskiej¹⁰.

Rocznik 1922 – 21 marca 1941
 Rocznik 1921 – 22 marca 1941
 Rocznik 1920 – 23 marca 1941
 Rocznik 1910 – 24 marca 1941
 Rocznik 1909 – 25 marca 1941
 Rocznik 1908 – 26 marca 1941
 Rocznik 1919 – 27 marca 1941
 Rocznik 1918 – 28 marca 1941
 Rocznik 1917 – 30 marca 1941
 Rocznik 1907 – 31 marca 1941
 Rocznik 1906 – 1 kwietnia 1941
 Rocznik 1905 – 2 kwietnia 1941
 Rocznik 1916 – 3 kwietnia 1941
 Rocznik 1915 – 4 kwietnia 1941
 Rocznik 1914 – 6 kwietnia 1941
 Rocznik 1904 – 7 kwietnia 1941
 Rocznik 1903 – 8 kwietnia 1941
 Rocznik 1902 – 9 kwietnia 1941
 Rocznik 1913 – 10 kwietnia 1941

⁷ Dokument uzupełniony na podst. ARG I 1105 a). Dokument w dwóch wersjach językowych. Tekst niemiecki niemal w całości zniszczony – zachowały się dwa słowa i data.

⁸ Tekst polski następował po tekście niemieckim, w którym były wyszczególnione kolejne roczniki mężczyzn i terminy, stąd w wersji polskiej słowo „wyżej”.

⁹ W gmachu przedwojennej Szkoły Zgromadzenia Kupców przy ul. Prostej 12 mieściło się w czasie okupacji wiele ważnych instytucji żydowskich, m.in. kierownictwo Służby Porządkowej (do stycznia 1941 r.), warsztaty krawieckie „Wytwórczości Żydowskiej” i inne.

¹⁰ Na temat procedury kwalifikowania Żydów do pracy przymusowej zob. *Wstęp* oraz dok. 7.

4 Część I ([2])

Rocznik 1912 – 11 kwietnia 1941
Rocznik 1911 – 15 kwietnia 1941
Rocznik 1901 – 16 kwietnia 1941
Rocznik 1900 – 17 kwietnia 1941
Rocznik 1899 – 20 kwietnia 1941
Rocznik 1898 – 21 kwietnia 1941
Rocznik 1897 – 22 kwietnia 1941
Rocznik 1896 – 23 kwietnia 1941
Rocznik 1895 – 24 kwietnia 1941
Rocznik 1894 – 25 kwietnia 1941
Rocznik 1893 – 27 kwietnia 1941
Rocznik 1892 – 28 kwietnia 1941
Rocznik 1891 – 29 kwietnia 1941
Rocznik 1890 – 30 kwietnia 1941
Rocznik 1889 – 2 maja 1941
Rocznik 1888 – 4 maja 1941
Rocznik 1887 – 5 maja 1941
Rocznik 1886 – 6 maja 1941
Rocznik 1885 – 7 maja 1941
Rocznik 1884 – 8 maja 1941
Rocznik 1883 – 9 maja 1941
Rocznik 1882 – 11 maja 1941
Rocznik 1881 – 12 maja 1941

Nazwiska na litery A–M – godz. 8

Nazwiska na litery N–Z – godz. 13

Rocznik 1923 – 13 maja 1941 (A–M)

Rocznik 1923 – 14 maja 1941 (N–Z)

Rocznik 1924 – 15 maja 1941 (A–M)

Rocznik 1924 – 16 maja 1941 (N–Z)

2. Zgłaszać się należy z dowodem osobistym, talonem rejestracyjnym i dwiema fotografiami, z których jedna winna być poświadczona przez rządcę domu¹¹.
3. Podlegający poborowi winni zgłaszać każdą zmianę adresu w Wydziale Pracy¹² przy Radzie Żydowskiej niezależnie od meldowania się w Wydziale Ewidencji¹³,

¹¹ Rządca domu (rządca meldunkowy) – osoba, która prowadziła księgę meldunkową w domu. Zob. [Samuel Bresław], Opracowanie pt. „Rządca meldunkowy”, w: *Getto warszawskie. Życie codzienne*, s. 372.

¹² Wydział Pracy RŻ powstał z tzw. Batalionu Pracy. Zajmował się organizacją kontyngentów robotników żydowskich do prac przymusowych. Na jego czele stał radca Bolesław Rozensztadt. Na temat wydziału zob. B. Engelking, J. Leociak, *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2013, s. 193, oraz *Rada Żydowska w Warszawie*, dok. 99–104.

¹³ Wydział Ewidencji Ludności Żydowskiej przy RŻ prowadził ewidencję przyjeżdżających i wyjeżdżających Żydów, udzielał informacji instytucjom żydowskim i niemieckim o miejscu pobytu osób

w przeciwnym razie wezwania wysyłane pod dawnym adresem uważane będą za doręczone – w razie bezskuteczności – z konsekwencjami karnymi, przewidzianymi w p[unkcie] 6.

4. Każdy Żyd, zamieszkujący w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w Warszawie, otrzymuje kartę pracy wydaną przez Wydział Pracy przy Radzie Żydowskiej w Warszawie, zawierającą ustalenie stosunku do pracy.
5. Żydzi, uznani za zdolnych do pracy, którzy nie otrzymali odroczenia, zostaną powołani do płatnej pracy w Guberni Generalnej. Poza wynagrodzeniem zapewnione jest mieszkanie i utrzymanie.
6. Niestawienie się w terminach podanych w p[unkcie] 1 lub niezgłoszenie się do wyjazdu w terminie wyznaczonym, pociągnie za sobą odpowiedzialność, przewidzianą w Rozp[orządzeniu] Gub[ernatora] Gen[eralnego] o pracy przymusowej z dnia 12.12.1939 i zagrożone jest karą do 10 lat więzienia¹⁴.

/–/ Transferstelle

Warszawa, dnia 17 marca 1941

ARG I 180 (Ring. I/308)

Opis: odpis, mps, j. niem., pol., 180×241 mm, poważne uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1. Edycja na podst. tekstu pol.

a) *Po 05.1941, Warszawa-getto. Zarządzenie władz niemieckich dotyczące powoływania do obowiązkowej pracy (obozów pracy) Żydów z getta warszawskiego (fragment);*
 b) *Po 31.12.1941, Warszawa-getto. N.N., Raport (Memorial) dotyczący obozów pracy dla Żydów na terenie GG (fragment)*

3.

[1] a)¹⁵

itp. Wydziałem kierował Pinchas Wasserman. Na temat działalności Wydziału zob. *Rada Żydowska w Warszawie*, dok. 89–92 oraz *Jak pracuje WELŻ?*, GŻ 1941, nr 122.

¹⁴ Mowa o Drugim postanowieniu wykonawczym do rozporządzenia z dnia 26 października 1939 r. o wprowadzeniu przymusu pracy dla ludności żydowskiej Generalnego Gubernatorstwa (postanowienie o sporządzeniu spisu) z dnia 12 grudnia 1939 r. Treść rozporządzenia zob. *Rada Żydowska w Warszawie*, s. 9.

¹⁵ Tekst edytowany w dok. 2 (ARG I 180).

[2] b)

Rzemieślnicy i pozostali¹⁶cZał. Nr^{c17}

[Obóz] ¹⁸	Stacja kolejowa	robotnicy	szewcy	krawcy	stolarze	kucharze	cieśle	ślusarze	elektromonterzy	fryzjerzy
^a [...] ^a szcze	Kanie ¹⁹ /I	200	1	1	–	–	–	1	–	2
^a [...]a	Chełm	500	2	2	–	2	1	1	–	4
^a [...]a	Chełm	500	2	2	–	2	1	1	–	4
^a [...]a	Sobibór/ II	400	2	2	–	2	–	1	–	3
^a [...]a ^{owa} ²⁰	Sobibór/ II	400	2	2	–	2	–	1	–	3
^a [...]a ^{obek} ²¹	Sobibór/ II	400	2	2	–	2	–	1	–	3
^a [...]a ^{ulczyn} ²²	Sobibór/ II	400	2	2	–	2	–	1	–	3
^a [...]a ^{ytyczno} ²³	Sobibór/ II	400	2	2	–	2	–	1	–	4
Brus [?] ²⁴	Sobibór/ II	400	2	2	–	2	–	1	–	3
Buchawa ²⁵	Sobibór/ II	600	2	2	–	2	–	1	–	4
^a [Kr]a ^{ychów}	Sobibór/ II	400	5	5	3	6	6	4	2	10
^a [W]a ^{ielkie} ²⁶	Klementowice ²⁷ /III	500	2	2	–	2	2	1	–	4
[S]awin ²⁸	Ruda ²⁹ /IV	600	2	2	–	2	2	1	–	4
Szulczyce ³⁰	Ruda/IV	600	2	2	–	2	2	1	–	4
^a [...]a ^{niszów} ³¹	Nałęczów ³² /V	600	2	2	–	2	4	1	–	6
[Jó]zefów ³³	Opole ³⁴ /VI	600	2	2	–	2	4	1	–	6
		8 500	34	34	3	34	22	19	2	67

¹⁶ Informacje na temat struktury zawodowej wysłanych do obozów zob. także: Zbiór różnych tabel i zestawień statystycznych, ARG I 573 (Ring. I/667), s. 10.

¹⁷ c-c Wpisane po polsku. Brak numeru załącznika.

¹⁸ Ze względu na zniszczenia dokumentu oraz możliwe zniekształcenia nazw miejscowości w niem. oryginale nazwy obozów pozostawiono niezrekonstruowane lub w przypisie podano prawdopodobną nazwę.

¹⁹ Miejscowość nieustalona. Być może chodzi o miejscowość Kanie-Stacja (pow. Chełm) oraz o obóz Siedliszce (pow. Chełm) (w odległości ok. 10 km). Na temat obozu zob. dok. 27, 37.

²⁰ Być może Osowa (Ossowa) (pow. Włodawa). Na temat obozu zob. dok. 27, 36, 42.

²¹ Być może Żłobek – miejscowość położona nieopodal Sobiboru (pow. Włodawa). Nie znaleziono informacji o obozie w tym miejscu.

²² Miejscowość nieustalona.

²³ Miejscowość nieustalona.

sanitariusze	lekarze	traktorzyści	strażnicy	fotograf	rysownik	inżynier melioracji	inżynier-mierniczy	technik-mierniczy	technik-kierownik robot	rzeźnicy	piekarze i cukiernicy	łącznie
1	-	-	2	-	1	-	1	2	2	-	-	14
3	1	-	4	-	1	1	1	2	5	1	2	33
3	1	-	4	-	1	1	1	2	5	1	2	33
3	1	-	4	-	-	-	-	-	4	-	-	22
3	1	-	4	-	-	-	-	-	4	-	-	22
3	1	-	4	-	-	-	-	-	4	-	-	22
3	1	-	4	-	-	-	-	-	4	-	-	22
3	1	-	4	-	-	-	-	-	4	-	-	22
3	1	-	4	-	-	-	-	-	5	-	2	26
3	1	-	4	-	-	-	-	-	4	-	-	22
4	1	-	4	-	-	-	-	-	6	-	-	26
12	3	3	10	1b [?]	4a [?]	1	1	3	12	2	4c[?]	97
3	1	-	4	-	1	1	-	-	5	1	2	31
3	1	-	4	-	1	1	1	2	5	1	2	31[?]
3	1	-	4	-	1	1	-	-	5	1	2	31
4	1	-	6	-	1	1	1	3	6	1	2	43
4	1	-	6	-	1	1	1	3	6	1	1	42
58	17	3	72	1	12	8	7	17	82	9	19	520

²⁴ Lekcja niepewna. Bruss (pow. Włodawa). Włodawa leży kilkanaście km w linii prostej od Sobiboru. Nie zanotowano istnienia obozu w tej miejscowości.

²⁵ Miejscowość nieustalona.

²⁶ Miejscowość nieustalona.

²⁷ Klementowice (pow. Puławy).

²⁸ Sawin (pow. Chełm). Więcej informacji o obozie zob. dok. 27.

²⁹ Ruda (pow. Chełm). Więcej informacji o obozie zob. dok. 27.

³⁰ Być może chodzi o Sajczyce (pow. Chełm).

³¹ Miejscowość nieustalona.

³² Nałęczów (pow. Puławy).

³³ Józefów (pow. Puławy). Więcej na temat tego obozu zob. dok. 27.

³⁴ Opole Lubelskie.

Całkowite zapotrzebowanie: 8500 + 520 = 9020 ludzi
 [Bud]owa mostów (drewno) I odcinek – Chełm–Rejowiec
 [...]ojenie II odcinek – Chełm–Włodawa/Bug
 III odcinek – Puławy–Lublin
 IV odcinek – Chełm–Włodawa³⁵/Bug
 V odcinek – Lubl[in]–Kraśnik–Zaklików
 VI odcinek – Lublin–Nałęczów

[3]

[Transporty robotników do obozów pracy w 1941 r.]³⁶

[numer]	[data] wyjazdu	^a [obóz] ^a	^a [dystrykt] ^a	^a [ilość ludzi] ^{a37}
^a [...]a	21 I	Końskowola ³⁸	Lubelski	^a [100]a
^a [...]a	22 III	Milejów ³⁹	Lubelski	^a [200]a
^a [...]a	22 III	Krychów ⁴⁰	Lubelski	^a [14]a
^a [...]a	5 IV	Brzeźno ⁴¹	Lubelski	104
^a [...]a	9 IV	Piaseczno ⁴²	Warszawski	102
V	15 IV	Dąbrowice ⁴³	Warszawski	200

³⁵ Włodawa (pow. Chełm).

³⁶ Uzupelnione na podst. ARG I 1107, s. 1. Zestawienie transportów obozowych w I poł. 1941 r. zob. także: Zbiór różnych tabel i zestawień statystycznych, ARG I 573 (Ring. I/667).

³⁷ Nagłówki i wartości w tabeli uzupełnione na podst. ARG I 1107, s. 1.

³⁸ Końskowola (pow. Puławy). Szczegółowe informacje na temat obozu w Końskowoli zob. dok. 27, 45.

³⁹ Milejów (pow. Lublin). Szczegółowe informacje na temat obozu w Milejowie zob. dok. 27, 45.

⁴⁰ Szczegółowe informacje na temat obozu w Krychowie zob. dok. 36.

⁴¹ Brzeźno (pow. Chełm) – zatrudnieni w obozie Żydzi modernizowali szosę Chełm–Dorohusk. Prace nadzorowała firma Ingenieur Klee und Jäger-Bauunternehmung, a straż obozową stanowili SS-mani. W kwietniu 1941 r. pracowało tu 140 robotników, w maju t.r. – ok. 70; wszyscy pochodzili z Warszawy. Do pracy dochodzili także Żydzi z Chełma (oddalonego o ok. 6 km, ok. 250 osób, po pracy powracali do domów). Robotnicy pracowali po 10–12 godz. dziennie, płacono im 40 gr za godz. Raz w tygodniu odwiedzał ich lekarz. Na temat obozu zob. pismo zastępcy przewodniczącego Komitetu Powiatowego ŻSS w Chełmie Józefa Szajna do Prezydium ŻSS w Krakowie z 18 maja 1941, AŻIH, sygn. 211/287, s. 42. W latach 1942–1943 istniał w tej miejscowości obóz Baudienstu, którego junacy modernizowali szosę. Zob. J. Marszałek, *Obozy pracy w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, Lublin 1998, s. 79.

⁴² Piaseczno (pow. Warszawa). Żydzi pracujący w obozie modernizowali trasę Mszczonów–Tarczyn–Piaseczno. W kilku obozach na tej trasie, zarządzanych przez Grupę Budowy Dróg, w 1941 r. było zatrudnionych ok. 700 robotników żydowskich. Zob. J. Marszałek, *Obozy pracy*, s. 66.

⁴³ Dąbrowice (pow. Sochaczew) – obóz melioracyjny (rekultywacja użytków rolnych), mieścił się w 3 barakach na terenie majątku, w 1941 r. przez krótki okres pracowali w nim głównie Żydzi warszawscy. Od 1942 r. prace były kontynuowane i polegały na umacnianiu grobli i zarybianiu stawu. Więcej informacji o obozie zob. dok. 56. Obóz istniał do 1944 r. W czasie likwidacji Niemcy wywieźli Żydów w nieustalone miejsce. *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939–1945. Informator encyklopedyczny*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1979, s. 151.

VI	15 IV	Łowicz ⁴⁴	Warszawski	278
VII	16 IV	Wola Miedniewska ⁴⁵	Warszawski	353
VIII/IX	16 IV	Dąbrowice	Warszawski	200
X	16 IV	Łowicz	Warszawski	300
XI	17 IV	Stok Ruski ⁴⁶	Warszawski	225
XII	17 IV	Narty ⁴⁷	Warszawski	200
XIII	17 IV	Mordy ⁴⁸ (f[ir]ma Kirchof ⁴⁹)	Warszawski	100
XIV	17 IV	Łowicz	Warszawski	191
XV	18 IV	Łęki ⁵⁰	Warszawski	225
XVI	18 IV	Narty	Warszawski	200
XVII	18 IV	Mordy (f[ir]ma Kirchof)	Warszawski	100
XVIII	19 IV	Mordy (f[ir]ma Kirchof)	Warszawski	100
XIX	20 IV	Drewnica ⁵¹	Warszawski	400
XX	21 IV	Łęki	Warszawski	226
XXI	21 IV	Wilga-Kasino ⁵²	Warszawski	200
XXII	22 IV	Stok Ruski	Warszawski	225
XXIII	22 IV	Wilga-Kasino	Warszawski	200
XXIV	23 IV	Piekło ⁵³	Warszawski	289
XXV	23 IV	Ruda ⁵⁴	Warszawski	200
XXVI	25 IV	Łowicz	Warszawski	199

⁴⁴ Na temat obozów w okolicach Łowicza zob. dok. 69, 70, 71.

⁴⁵ Wola Miedniewska (pow. Błonie, majątek Sobańskich) – obóz melioracyjny, podlegający łowickiej Inspekcji Gospodarki Wodnej, istniał od kwietnia do maja 1941 r. Później prawdopodobnie mieścił się tu obóz karny dla Polaków. Zob. J. Marszałek, *Obozy pracy*, s. 20, 47.

⁴⁶ Stok Ruski (pow. Siedlce). Na temat obozu zob. dok. 55.

⁴⁷ Narty (pow. Sochaczew). Na temat obozu zob. dok. 55, 56, 63, 64.

⁴⁸ Mordy (pow. Siedlce) – obóz budowy dróg, jeden z 5 obozów podstawowych (*Strassenbaustamm-lager*) budowy dróg po wschodniej stronie Wisły. Więcej na jego temat zob. dok. 73.

⁴⁹ F. Kirchoff. Asphalt und Teer-Strassenbau – firma budowy dróg ze Stuttgartu, otrzymała liczne zlecenia w trakcie realizacji programu „Otto”.

⁵⁰ Łęki (pow. Siedlce). Na temat obozu zob. dok. 67, 68.

⁵¹ Drewnica (pow. Warszawa). Na temat obozu zob. dok. 57–59.

⁵² Wilga (pow. Garwolin). Na temat obozu zob. dok. 55, 75–79.

⁵³ Piekło (pow. Sochaczew). Na temat obozu zob. dok. 55, 63–65.

⁵⁴ Ruda (pow. Skierniewice) – obóz melioracyjny nad rzeką Rawką, pracowało w nim średnio 200 robotników żydowskich z Warszawy, którzy po lecie 1941 r. zostali zwolnieni do getta warszawskiego.

XXVII	25 IV	Wilga-Kasino II	Warszawski	225
XXVIII	28 IV	Szczeglacin ⁵⁵	Warszawski	215
XXIX	28 IV	Wilga-Kasino II	Warszawski	172
XXX	2 V	Zaborów ⁵⁶	Warszawski	200
XXXI	3 V	Zimnawoda ⁵⁷	Warszawski	288
XXXII	6 V	Piekło	Warszawski	195
XXXIII	10 V	Dęblin ⁵⁸	Lubelski	200
XXXIV	14 V	Krosno	Krakowski	857
XXXV	17 V	Dąbrowice	Warszawski	200
XXXVI	19 V	Krosno	Krakowski	531
XXXVII	22 V	Sajczyce ⁵⁹	Lubelski	120
XXXVIII	23 V	Sajczyce	Lubelski	120
XXXIX	26 V	Sajczyce	Lubelski	120
XXXX	27 V	Ossowa ⁶⁰	Lubelski	120
XLI	29 V	Ossowa	Lubelski	120
XLII	30 V	Ossowa	Lubelski	120
XLIII	3 VI	Sajczyce	Lubelski	120
XLIV	4 VI	Krychów	Lubelski	120

do przeniesienia 9174

⁵⁵ W Szczeglacinie (pow. Sokołów) od lata 1940 do października 1942 r. istniał obóz melioracyjny związany z regulacją rzeki Kołodziejki. Prace nadzorował Inspektorat Gospodarki Wodnej w Siedlcach, a kierownikiem robót był Aleksander Tuszko. W obozie od lata 1941 r. przymusowo pracowali zwerbowani Żydzi z Sokołowa Podlaskiego, Łosic, Siedlec, Korczewa oraz dowiezieni Żydzi z Warszawy (między 400 a 800 robotników żydowskich; przed latem 1941 r. była tam zatrudniona miejscowa ludność polska). Żydowskimi kierownikami obozu byli Rubin Rozenberg i Dawid Luberman. Panowały tam bardzo ciężkie warunki pracy i aprowizacyjne. 22 października 1942 r. pozostali w obozie robotnicy żydowscy zostali zamordowani, a zabudowania obozowe spalone. Zob. Edward Kopówka, *Obozy pracy przymusowej w Szczeglacinie i Bartkowie Nowym k. Siedlec*, BŻIH 2002, nr 4, s. 515–519 oraz relację Józefa Kopyto (AŻIH, sygn. 301/4058). Na temat masakry Żydów w obozie w październiku 1942 r. zob. także: M. Woźniak, „A ziemia się jeszcze ruszała...” *Masakra Żydów w Szczeglacinie w relacji świadków*, „Zagłada Żydów” 2010, nr 6, s. 179–191.

⁵⁶ Zaborów (pow. Warszawa), obóz melioracyjny, robotnicy pracowali w Roztoce k. Błonia (zob. Roztoka k. Błonia).

⁵⁷ Zimnawoda (pow. Błonie). Dalej w tym dok. mowa o Zimnejwodzie k. Sochaczewa. W literaturze brak informacji na temat tego obozu. Może także chodzić o obóz melioracyjny w Zimnejwodzie (pow. Mińsk Mazowiecki); por. J. Marszałek, *Obozy pracy*, s. 48.

⁵⁸ Dęblin (pow. Puławy).

⁵⁹ Sajczyce (pow. Chełm). Więcej informacji o obozie zob. dok. 36.

⁶⁰ Ossowa (pow. Włodawa). Więcej informacji o obozie zob. dok. 36, 42.

[4]

^a [numer transportu] ^a	^a [data wyjazdu]	^a [obóz] ^a	^a [dystrykt] ^a	^a [ilość ludzi] ^a
^a [XLV] ^a	6 VI	Krychów	Lubelski	^a [...] ^a
^a [XLVI] ^a	8 VI	Krychów	Lubelski	^a [...] ^a
^a [XLVII] ^a	11 VI	Krychów	Lubelski	^a [...] ^a
^a [XLVIII] ^a	13 VI	Sawin ⁶¹	Lubelski	^a [...] ^a
^a [XLIX] ^a	14 VI	Ossowa	Lubelski	^a [...] ^a
^a [L] ^a	16 VI	Krychów	Lubelski	^a [...] ^a
^a [LI] ^a	18 VI	Sawin	Lubelski	^a [...] ^a
LII	19 VI	Krychów	Lubelski	120
LIII	21 VI	Krychów	Lubelski	100
LIV	24 VI	Sajczyce	Lubelski	92 [?]
LV	3 VII	Drewnica	Warszawski	186 [?]
LVI	4 VII	Drewnica	Warszawski	147 [?]
LVII	9 VII	Tarczyn ⁶²	Warszawski	108 [?]
LVIII	18 VII	Drewnica	Warszawski	116
LIX	22 VII	Tarczyn	Warszawski	60
LXII	1 VIII	Szczekarków ⁶³	Lubelski	105
LXVII	11 VIII	Tarczyn	Warszawski	21
LXVIII	11 VIII	Tarczyn	Warszawski	16
LXIX	13 VIII	Drewnica	Warszawski	25
LXXI	19 VIII	Tarczyn	Warszawski	47
LXXIII	25 VIII	Bukowiec ⁶⁴	Warszawski	65
LXXIV	1 IX	Bukowiec	Warszawski	19
LXXV	15 IX	Tarczyn	Warszawski	40
LXXVI	28 IX	Tarczyn	Warszawski	23
LXXVI a	2 X	Gołków ⁶⁵	Warszawski	26
LXXVII	8 X	Gołków	Warszawski	17

⁶¹ Sawin (pow. Chełm). Szczegółowe informacje na temat obozu w Sawinie zob. dok. 27.

⁶² Tarczyn (pow. Grójec) – obóz budowy dróg. Na temat obozu zob. dok. 74.

⁶³ Szczekarków (pow. Puławy) – obóz podlegający Grupie Gospodarka Wodna. Robotnicy żydowsy pracowali nad uregulowaniem biegu rzeki Chodelki i jej ujścia do Wisły.

⁶⁴ Bukowiec (pow. Warszawa) – obóz, w którym robotnicy żydowsy pracowali nad budową wałów wiślanych, działał w 1940 i 1941 r.

⁶⁵ Gołków (pow. Grójec) – obóz budowy dróg podległy Grupie Budowy Dróg w urzędzie szefa urzędu dystryktu warszawskiego. Robotnicy budowali drogę na trasie Tarczyn–Piaseczno. Zob. J. Marszałek, *Obozy pracy*, s. 66.

LXXVIII	8 X	Tarczyn	Warszawski	24
LXXIX	11 X	Jeżowice ⁶⁶	Warszawski	16
LXXX	15 X	Gołków	Warszawski	25
LXXXI	24 X	Gołków	Warszawski	14
LXXXII	11 XI	Gołków	Warszawski	15

[łącznie] 11 425

Uwaga: transporty Nr Nr 60, 61, 63, 64, 65, 66, 70, 72 skierowane zostały na placówki rolne „Toporolu”⁶⁷.

[5]⁶⁸

[miesiąc]	[dekady]	W dek[adzie]	razem	a[...]a Dys[...]a[...]a		
				W.	a[...]a	a[...]a
Kwiecień	I	–	46	46	–	–
	II	5				
	III	41				
Maj	I	115	168	163	–	5
	II	29				
	III	24				
Czerwiec	I	15	29	15	9	5
	II	10				
	III	4				
Lipiec	I	3	22	1	21	–
	II	14				
	III	5				
Sierpień	I	9	70	–	68 ^x	2 ^x
	II	6				
	III	55				

⁶⁶ Jeżowice (pow. Grójec) – obóz budowy dróg, robotnicy budowali drogę na trasie Tarczyn–Piaszeczno. J. Marszałek, *Obozy pracy*, s. 66.

⁶⁷ Od wiosny 1941 r. Toporol pośredniczył w werbunku robotników do obozów pracy w majątkach ziemskich, będących pod zarządem komisarycznym lub pod zarządem SS. W zamierzeniu akcja ta miała na celu przeszkolenie rolne młodzieży żydowskiej, traktowane jako kontynuacja przedwojennych hachszar (szkolenia rolnego młodzieży przed wyjazdem do Palestyny). O pracy w obozach Toporolu w majątkach rolnych w Gzdowie i Kamionie zob. dok. 61, 62 oraz artykuły *Daj kwiatek*, GŻ, 1 lipca 1942, nr 77, oraz M. Wajc, *Wśród żydowskich robotników rolnych*, GŻ, 31 lipca 1942, nr 90 – idylliczny obrazek o pracy w majątku ziemskim na Lubelszczyźnie (artykuł, opublikowany w czasie masowych wywózek Żydów warszawskich do ośrodka zagłady w Treblince pod hasłem „pracy na Wschodzie”, ma wyjątkowo propagandowy i kłamliwy charakter).

⁶⁸ Fragment tej tabeli także w dok. ARG I 1107 (zob. dok. 4).

Wrzesień	I II III	10 3 5	18	–	14	4
Październik	I II III	2 3 4	9	–	5	4
Listopad	I II III	5 2 1	8	2	–	6
Grudzień	I II III	– – –	–	–	–	–
1941 rok			370	227	117	26

^x – w tym 53 [do] Ossowa 30 VII[I]⁶⁹

[6]⁷⁰

[St]jan [na] dzień	osób	W okre[sie]			
		od – do	przybyło	^a [...] ^a	^a [...] ^a
[1 III]	–	1 I–14 IV	520	–	^a [...] ^a
[1 IV]	320	15 IV–30 IV	5 223	46	^a [...] ^a
1 V	4 402	1 V–31 V	3 191	168	326[1]
1 VI	4 164	1 VI–30 VI	1 364	29	3 185
1 VII	2 314	1 VII–31 VII	609	22	1 111
1 VIII	1 790	1 VIII–31 VIII	279	70 ^x	908 ^x
1 IX	1 091	1 IX–30 IX	82	18	645
1 X	510	1 X–31 X	122	9	302
1 XI	330	1 XI–30 XI	15	8	136
31 XII [19]41	180 ^{xx}				
Ogółem		15 IV–31 XII	11 405	370	10 855

Uwagi: ^x – w tym 53 osób Ossowa 31 VIII

^{xx} – w Pustkowie k. Dębicy⁷¹

⁶⁹ Dopisek z boku tabeli przy miesiącu sierpniu.

⁷⁰ Fragment tej tabeli także w dok. ARG I 1107 (zob. dok. 4).

⁷¹ Obóz w Pustkowie (pow. Dębica) – na jego temat zob. dok. 17, 18.

[7]

[A.]

[miejsowość]	powiat	fir[ma]	^a [...] ^a
[...]ice	Skierniewice	J. Moczygęba ⁷²	robo[ty] ^a [...] ^a
[Małszy]ce	Łowicz	Karl Meermann ⁷³	robo[ty] ^a [...] ^a
[Kapituł]a	Łowicz	Karl Meermann	robo[ty] ^a [...] ^a
Wola Miedniewska	Sochaczew	Inż. Janusz Syski ⁷⁴	robo[ty] ^a [...] ^a
Stok Ruski	Siedlce	F. Szpecht	robo[ty] ^a [...] ^a
Narty	Sochaczew	Ferszt ⁷⁵	robo[ty] ^a [...] ^a
Łęki	Siedlce	F. Szpecht	robo[ty] ^a [...] ^a
Drewnica I	Warszawa	W. Greincke	robo[ty] ^a [...] ^a
Wilga Kasino	Garwolin	K.T.M. S-A L. Raczyński i Ska ⁷⁶	robo[ty] ^a [...] ^a
Piekło	Sochaczew	Ferszt	robo[ty] ^a [...] ^a
Ruda	Skierniewice	a) Inż. Polewski b) Folwark Kamion ⁷⁷	robo[ty] ^a [...] ^a
Szczegłacin ⁷⁸	Sokołów Podl[aski]	Jeziński-Lewalt	robo[ty] ^a [...] ^a
Roztoka k. Błonia ⁷⁹ (Zaborów)	Sochaczew	K.T.M. S-A L. Raczyński i Ska	robo[ty] ^a [...] ^a
Żabieniec (Zimnawoda)	Sochaczew	Inż. Georg Jeschky	robo[ty] ^a [...] ^a

⁷² Brak bliższych informacji o tej firmie.

⁷³ Firma budowlano-drogowa z Frankfurtu nad Odrą.

⁷⁴ Przedsiębiorstwo Inżynieryjno-Budowlane Inż. Janusz Syski, zarejestrowane w Warszawie, działało także po wojnie do 1950 r., ul. Styki 24.

⁷⁵ Właściwie przedsiębiorstwo Inż. Stefan Ferch z Warszawy, zob. P. Matusak, K. Zwoliński, *Puszcza Kampinowska w latach 1939–1945*, w: *Kampinoski Park Narodowy*, red. P. Matusak, Izabelin 2005, t. III, cz. 2, s. 218–222.

⁷⁶ Zachowały się nazwiska niektórych polskich inżynierów i techników, kierujących robotami w Wildze: inż. Raczyński (właściciel firmy), inż. Matula, technik Pawelec, technik Piotrowski; zob. N.N., *Relacja z pobytu w obozie pracy Wilga-Kasyno wiosną 1941 r.*, w: *Kolekcja Hersza Wassera*, dok. 45.

⁷⁷ Kamion (pow. Sochaczew). Więcej na temat obozu na terenie tego majątku zob. dok. 62, 61.

⁷⁸ Według ustaleń Edwarda Kopówki prace w obozach w Szczegłacinie prowadziła firma inżynierska Jerzego Marynowskiego. Zob. E. Kopówka, *Obozy pracy przymusowej w Szczegłacinie*, s. 515.

⁷⁹ Roztoka (pow. Błonie). Zaborów (pow. Warszawa). W literaturze jest notowane istnienie dwóch obozów w 1941 r.: obozu melioracyjnego w Roztoce, podlegał łowickiej Inspekcji Gospodarki Wodnej, oraz obóz budowy dróg w Zaborowie – robotnicy budowali drogę na trasie Łowicz–Sochaczew–Kampinos–Warszawa. Zob. J. Marszałek, *Obozy pracy*, s. 47, 66.

Drewnica II	Warszawa	W. Greincke	robo[ty] ^a [...] ^a (placówka)
Bukowiec	Warszawa	Sierzpowski ⁸⁰ , Morawski i Stolarczyk	roboty ziemne/ placówka

B. Obozy O.T.⁸¹

Piaseczno	Warszawa	Stuag A.G. Wien ⁸²	roboty szosowe (ziemne)
Mordy	Siedlce	Kirchhof (Stuag)	roboty szosowe
Tarczyn Jeżowice	Grójec	Gerhard Hunger	roboty szosowe
Gołków	Grójec	M. Dziekański (pod- przedst[awiciel] f[ir] my Stuag)	roboty szosowe

[8]

[miejsowość]	powiat	firma	^a [...] ^a
Ob[ozy] O.T.			
Frysztak Krośnieński ⁸³	Krosno	Chemische Werke „Askania” ⁸⁴ „Plötner” ⁸⁵	robo[...]
Dobrzechów	Krosno	Otto Heil ⁸⁶	robo[...]

⁸⁰ Przedsiębiorstwo Inżynieryjno-Budowlane inż. B. Sierzpowski i St. Morawski, zarejestrowane w Warszawie, istniało od 1934 r., najpierw przy ul. Marszałkowskiej, a od 1936 przy ul. Wspólnej. W latach 1945–1949 firma działała pod nazwą: Zjednoczone Przedsiębiorstwo Inżynieryjno-Budowlane B. Sierzpowski, St. Morawski i St. Stolarczyk (Warszawa, Aleje Jerozolimskie).

⁸¹ Organizacja Todt (OT) – organizacja utworzona w Niemczech w 1938 r., mająca za zadanie budowę obiektów wojskowych. Tworzyła ją prywatne i państwowe firmy budowlane. Zatrudniała Niemców niezdolnych do służby wojskowej, a także robotników przymusowych. Nazwa pochodzi od jej pierwszego kierownika Fritza Todta. Była głównym wykonawcą robót szosowych w dystrykcie warszawskim.

⁸² Stuag (Strassen und Tiefbau Unternehmung AG) – przedsiębiorstwo robót drogowych i wodno-kanalizacyjnych, założone w 1928 r. w Wiedniu. Obecnie część holdingu Strabag. W czasie wojny prowadziło prace także m.in. w Skarżysku Kamiennej i Radomiu.

⁸³ Wymienione obozy: we Frysztaku, Dobrzechowie, Wojaszówce, Wiśniowej i Strzyżowie były związane z modernizacją trasy Krosno–Strzyżów. Wiosną 1941 r. pracowało w tamtej okolicy przy robotach szosowych łącznie ponad 1400 Żydów, głównie z warszawskiego getta. Najliczniejszy był obóz we Frysztaku, zatrudniający ok. 700 robotników. Więcej na temat obozów we Frysztaku, Strzyżowie i Wojaszówce, zob. dok. 12, 21, 23.

⁸⁴ „Chemische Werke Askania” – kryptonim budowy systemu bunkrów, m.in. kwatery Hitlera w Wilczym Szańcu w Kętrzynie (zbudowanej w 1940 r. przez Organizację Todt). Pod tym kryptonimem zbudowano ponad 100 różnych bunkrów i obiektów o charakterze obronnym.

⁸⁵ Brak bliższych informacji o tej firmie.

⁸⁶ Otto Heil – przedsiębiorstwo z Bad Kissingen, któremu powierzono zarządzanie kamieniołomami pracującymi na rzecz zadań programu „Otto” (zob. *Wstęp*).

Wiśniowa	Krosno	a) Stier b) Michael de Sperandio ⁸⁷	robo[...]
Wojaszówka	Krosno	Vianowa ⁸⁸	robo[...]
Strzyżew ⁸⁹	Jasło	Vianowa	robo[...]

B. Obozy SS

Pustków	Tarnów	SS-Zentral-Bauleitung der Waffen SS und Polizei ⁹⁰	roboty ziemne, melioracyjne, budowlane i in[ne]
---------	--------	--	---

[9]

^a [...] ^a	^a [...] ^a	^a [...] ^a	^a [...] ^a
[Obo]zy grupy Wasser[wir]tschaft			
[Sajcz]yce	Chełm	Abt[eilung] Ernährung u[nd] Landwirtschaft Wasserwirtschaftsinspektion Cholm ⁹¹	roboty ^a [...] ^a
[Oss]owa	Chełm	Abt[eilung] Ernährung u[nd] Landwirtschaft Wasserwirtschaftsinspektion Cholm	roboty ^a [...] ^a
[K]rychów	Chełm	Abt[eilung] Ernährung u[nd] Landwirtschaft Wasserwirtschaftsinspektion Cholm	roboty ^a [...] ^a
[L]uta	Chełm	Abt[eilung] Ernährung u[nd] Landwirtschaft Wasserwirtschaftsinspektion Cholm	roboty ^a [...] ^a
Ujazdów ⁹²	Chełm	Abt[eilung] Ernährung u[nd] Landwirtschaft Wasserwirtschaftsinspektion Cholm	roboty ^a [...] ^a
Sawin	Chełm	Abt[eilung] Ernährung u[nd] Landwirtschaft Wasserwirtschaftsinspektion Cholm	roboty ^a [...] ^a
Kępa Chotecka ⁹³ (Szczekarków)	Puławy	F. Lisiecki i Ska	roboty ^a [...] ^a

⁸⁷ Brak bliższych informacji o tej firmie.⁸⁸ Brak bliższych informacji o tej firmie.⁸⁹ Chodzi o Strzyżów (pow. Rzeszów).⁹⁰ Centralne Kierownictwo Budowy Sił Zbrojnych SS i Policji Dębica (niem.), więcej na jego temat zob. dok. na temat obozu w Pustkowie (dok. 17, 18).⁹¹ Wydział Wyżywienia i Rolnictwa [w rządzie GG], Inspekcja Gospodarki Wodnej Chełm (niem.).⁹² Ujazdów (pow. Chełm). Na jego temat zob. informacje o obozach sawińskich, dok. 27, 36.⁹³ Kępa Chotecka (pow. Puławy) – obóz gospodarki wodnej. Robotnicy żydowscy wzmacniali wały na Wiśle na odcinku od Kępy Choteckiej do Zastowa Polanowskiego. Zob. J. Marszałek, *Obozy pracy*, s. 37.

B. Obozy O.T.			
Końskowola	Puławy	Baumer u[nd] Lösch, Weiss u[nd] Bock, Inst[ytut] Gosp[odarstwa] Wiejsk[iego] w Puławach ⁹⁴	roboty szosowe i rolne
Milejów	Puławy	Kirschenhofer ⁹⁵	roboty szosowe
Brzeźno	Chełm	Klee u[nd] Jäger ⁹⁶	roboty szosowe
C. Obozy wojskowe			
Dęblin-Irena ⁹⁷	Dęblin	Feldbauleitung der Luftwaffe ⁹⁸	roboty ziemne

ARG I 1105 a) i b) (Ring. I/671)

Opis a): odpis, mps, j. niem., 175×250 mm, uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 1, s. 1.

b): odpis, mps, j. niem.[2], j. pol., 120×175, 175×250 mm, uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 8, s. 8.

Po 12.1941, Warszawa-getto. N.N., Opracowanie dotyczące obozów pracy (fragmenty). Tabele: m.in. „Transporty robotników do obozów pracy w 1941 r.” (data transportu, obóz, liczba robotników w obozach)⁹⁹

4.

ARG I 1107 (Ring. I/1220/41)

Opis: oryg. [?], rkps, atrament, j. pol., 222×299 mm, uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 2, s. 2.

Dok. napisany na odwrocie księgi ewidencyjnej [?] osób korzystających z obiadów w kuchniach ludowych w getcie warszawskim (oryg., rkps, ołówki, j. pol.). Zachowane karty (2) dotyczą mieszkańców ul. Pawiej 12, 16 i 18, podane imię i nazwisko¹⁰⁰, nr mieszkania, liczba osób korzystających z płatnych i bezpłatnych obiadów i nr kuchni.

⁹⁴ Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach – uczelnia rolnicza, utworzona w 1869 r. Jej spadkobiercą został w II RP Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego (od 1921). Końskowola była jednym z dwóch własnych folwarków Instytutu (pow. 635 ha) o charakterze wzorcowego gospodarstwa naukowego i miejsca praktyk studenckich. W czasie wojny Instytut został przez Niemców przemianowany na Rolniczy Zakład Badawczy Generalnego Gubernatorstwa w Puławach, ale nie prowadził w tym czasie działalności naukowej ani dydaktycznej.

⁹⁵ Firma budowlana z Regensburga.

⁹⁶ Brak bliższych informacji o tej firmie.

⁹⁷ Obóz w Dęblinie – według *Informatora C. Pilichowskiego* mały obóz dla więźniów żydowskich pracujących na terenie miasta, niezwiązany z placówką wojsk lotniczych, istniejący od kwietnia 1941 r. do października 1942 r., *Obozy hitlerowskie*, s. 154. Zob. także dok. 43 na temat drugiego obozu pracy w Dęblinie na lotnisku.

⁹⁸ Placówka budowlana wojsk lotniczych (niem.).

⁹⁹ Dokument edytowany w dok. 3.

¹⁰⁰ Na kartach widnieją nazwiska następujących osób: Alja Gold, Józef Gold, Jakób Gesundheit, Dawid Baumzecer, Abram Szrenkier, Chil Meyer Bekerman, Hersz Brum, Chawa Gerkonowicz, Szyja Dawid Goldsztein, Chil-Majer [H]erszkowicz, Josef Herszberg, Chaim Corndorf, Lejb Białystocki, Szmul Cywiak, Zacharjasz Czysz, Nachman Itkin, Rafał Stobiecki, Uszer Białostocki, Josek Cywiak. Kilka nazwisk nieczytelnych.

5. *b.d., Warszawa-getto. A.L. [Limonad (?)], Relacja pt. „Jak zostałem schwytyany na obóz pracy i ocalałem? Not[atka?] pewnego profesora muzyki A.L.”*

[1] [Jak] zostałem schwytyany na obóz pracy i ocalałem?

[Nota]tki pewnego profesora muzyki A.L.¹⁰¹

^a[...] ^aupalnego popołudnia szedłem naszą ^a[...] ^aulicą Leszmem. Nag[le] ^a[...] ^a[roz]legły się przejmujące grozą tak ^a[...] ^awrzaski: „łapią, ^a[...] ^ana roboty, to nic specjalnego ^a[...] ^ato u nas codzien[noś] ^a[...] ^atym razem krzyki były jak gdyby ^a[...] ^agroźne i wymowne. Nim ^a[...] ^asię obejrzeć, podchodzi do mnie policj[ant¹⁰², ch]wyta mnie za kołnierz ^a[...] ^a[...] ^awiada – proszę za mną do auta. Żadne tłumaczenia nie pomogły. W samo[chodz]ie około 50 osób. Blade to i wystraszone. Ja osobiście pomyślałem so[bie] ^a[...] ^aha, trudno, wsiąknę, o ocaleniu mowy nie było. Dziwne jednak, że na te roboty wyjechaliśmy poza dzielnicę żydowską. Wchodzimy do gmachu gimnazjum „Collegium”¹⁰³, tu absolutny dom wariatów. Kilkaset osób zatrzymanych, nikt nic nie wie, zamieszanie, krzyki, rwetes, słowem dzień ostatniego sądu. Wchodzimy do pustej sali. „Jedziemy na obóz” – szepcą jedni. „Na komisję”¹⁰⁴ – twierdzą drudzy. Tysiące bezsensownych plotek krzyżują się w powietrzu. Jak gdyby wiedziony duchem proroczym, pomyślałem sobie: ja wyjdę ostatni. Nagle [w]chodzi wysoki, łysy jegomość, który ponurym basem wszczął [s] wzywać wszyst[kich] obecnych, aby zeszli zarejestrować się. Było, nie było, ja będę ostat[ni]. Schodzimy z 3-go piętra na pierwsze. Bas liczy: 20, 21, 22, 23, 24, 25, ^a[...] ^a[...] ^aem 26-ty z nowej serii. Wchodzą do wnętrza, gdy wtem usłyszałem: ^a[...] ^aniech się pan nie rejestruje”. Oglądam się i spostrzegłem twarz mego ^a[...] ^a[p]rzyjaciela p[ana] XY. Mój Boże! On przed wojną jedna z czołowych ^a[...] ^a[Sztuki?] ¹⁰⁵ jak dzisiaj wyglądał. Nieogolony, obszarpany, wykrzywiony, [twa]rzsza... „Jesteśmy zgubieni, ale czekaj pan, może coś się ^a[...] ^a[chw]ili przywołano mnie do kancelarii. „Zrzuć pan palto, bierz ^a[...] ^a[sia]daj przy biurku”. Zaledwie zdążyłem rozkaz wykonać, gdy wchodzi ^a[...] ^a[...] ^aor z Arbeitsamtu i dwóch wyższych oficerów. Tu robi znowu dia[...] ^a[...] ^a. Wszyscy cisną się do niego, gdyż podobno niektórych miał ^a[...] ^a. [W]chodzi jakiś człowiek, spazmuje i najpierw zwraca się do mnie: „[...] ^a Panie Kierowniku, niech mu pan wytłumaczy, że ja zostawiłem ^a[...] ^a[niebez]piecznie chorą żonę. Wyszedłem do apteki po lekarstwo i mnie ^a[...] ^a. Na litość Boga, ratuj mnie pan”. „Mój kochany, nie znam języka, [zw]róć si[ę] p[an] do kogo innego”.

¹⁰¹ Brak bliższych informacji o tej osobie.

¹⁰² Policjant żydowski, czyli funkcjonariusz SP.

¹⁰³ Siedziba Wydziału Pracy RŻ przy ul. Leszno 84, przed wojną gmach gimnazjum męskiego Towarzystwa Szkoły Średniej „Collegium”.

¹⁰⁴ Czyli na Komisję Lekarską, badającą stan zdrowia złapanych i ich przydatność do pracy w obozie.

¹⁰⁵ Uzupełnienie na podst. 3 egz. odpisu. Sztuka – modna literacka i inteligencka kawiarnia przy ul. Leszno 2, gdzie występowało wiele przedwojennych gwiazd piosenki i kabaretu (m.in. Wiera Gran, Diana Blumenfeld, Władysław Szpilman, Władysław Szlengel). Na temat tej kawiarni zob: [Stanisław Różycki], Opracowanie pt. „Kawiarnie”, w: *Getto warszawskie. Życie codzienne*, dok. 6.

Nieszczęśnik został wypuszczony. Przez ten [cza]s, stojąc wyprężony na baczność, miałem okazję przyjrzeć się Niemcowi: [nis]ki, tęga, nalana piwem dobroduszną twarz, zapewne jakiś były urzędnik ^{a[...]} buchalter zapędzony do nas. Dopiero po odejściu Niemców wolno było przysłać paczki do nas z miasta. Ale co za niesamowita historia. Paczki nadchodziły, ale wielu adresatów już nie było. O jakimś badaniu lekarskim nie było mowy. Dopiero kilka godzin później schwytano jakiegoś ginekologa (autentyczny) i ten zaczął pod strachem ludzi badać. Można sobie łatwo wyobrazić, jakie to było badanie. Minęła godzina trzecia. Ustawicznie przybiegali policjanci, pytając o tego lub innego, czy jeszcze znajduje się w gmachu, ale niestety, bez rezultatu. Najbardziej pełna grozy scena nastąpiła, gdy do kancelarii wpadła mała 10-letnia dziewczynka, wołając, aby jej oddali tatusia. „Oddajcie mi tatusia – porwano go gdzieś rano z warsztatu. Zostałam sama z mamusią”. Płacz jej stopniowo przeszedł w spazmy, a potem prawdziwe szczekanie. Jej rozwiane włosy, niesamowicie rozszerzone oczy, ta tragedia malująca się w niewinnych oczach dziecka, naprawdę wywarły niesamowite wrażenie. Z wielkim trudem paniom w kancelarii udało się dziecko uspokoić. Następnie wprowadzono jakiegoś młodzieńca. Wysoki brunet, klasyczny okaz zdrowia prosił się, aby go tylko nie zwolniono. Zrozumiałe, że każdy osłupiał na tak oryginalną prośbę. Otóż tamten, będąc bezrobotnym, starał się, aby go przyjęto na obóz jako ochotnika. Gdy wszelkie usiłowania spełzły na niczym (a podań tego rodzaju było 35 000) wszedł sam na samochód i w ten sposób jako schwytany w ulicznej obławie spodziewał się, że swoje osiągnie. Nagle otwierają się drzwi i wchodzi 2 typy. Muszę przyznać, że by[ł]o by to obrazą rodu zwierzęcego, aby [ich] z nimi porównać. Wpadnięte kości policzkowe, cofnięte czaszki, spode łba spoglądające oczy, słowem ludzie z epoki jaskiniowej. Wiedziałem, że skutek interwencji mego przyjaciela [2] ^{a[...]} ^{a[...]} ^[...]ny. Jednak poczułem, jak gdyby anioł śmierci musnął mnie w czoło. ^{a[...]} ^{a[...]} z nas drżał, o ile by tym policjantom zabrakłoby ludzi, zabrałoby ze ^{a[...]} ^{a[...]} personel biura, 300 ludzi już wysłano – „Dobrze, my już jadziem”, od[...]^{a[...]} ^{a[...]} ^{b[...]} jeden z nich, zabiera dokumenty wszystkich wyjeżdżających ^{a[...]} ^{a[...]} godzinie znowu krzyki, podbiegamy do [ok]na, czyjeś ciało za[...]^{a[...]} ^{a[...]} ^{a[...]} chciał uciec oknem i został zastrzelony. [Dopi]ero o godz. 18-ej ^{a[...]} ^{a[...]} rozeszliśmy się do domu.

ARG I 1191 (Ring. I/391)

Opis: odpis (3 egz.), mps, j. pol., 200×277, 190×54 mm, duże uszkodzenia i ubytki tekstu, k. 6, s. 6.

Zał. notka H.W.: „Zeznanie prof. muzyki A. Limonada (?) przekazane przez I. Gitermana^{106?}”.

Edycja na podst. 1 egz. odpisu, uzup. na podst. 2 i 3 egz. odpisu, k. 2, s. 2.

¹⁰⁶ Icchak Giterman (1889–1943) – kierownik polskiej centrali AJDC, współpracownik E. Ringelbluma. Więcej na jego temat zob. *Ludzie i prace „Oneg Szabat”*, s. XXIV i n.